

HURİCİHAN İSLAMOĞLU
Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü

İletişim Yayınları 127 • Araştırma-İnceleme Dizisi 27

ISBN-13: 978-975-05-0780-9

© 1991 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 1991, İstanbul

2. BASKI 2010, İstanbul

EDITÖR Kıvanç Koçak

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAKTAKI GRAVÜR “Kırsal Yaşam”, Comte de Choiseul-Gouffier,

Voyage pittoresque de la Grèce, Paris, 1782-1822, c. 2

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Oben Üçke

DİZİN Ekrem Buğra Büte

BASKI ve CILT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloglu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HURİCİHAN İSLAMOĞLU
Osmanlı İmparatorluğu'nda
Devlet ve Köylü

GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ
VE GENİŞLETİLMİŞ YENİ BASKI

YAYINA HAZIRLAYAN
Ayşe Çavdar

i l e t i Ő i m

HURICIHAN ISLAMOĞLU University of Chicago'da ve University of Wisconsin, Madison'da İktisat Teorisi ve İktisat Tarihi eğitimi gördü. 1980-81 yıllarında University of California, Santa Cruz; 1985-89 yıllarında University of California, Berkeley Gelişme Ekonomisi Programı'nda; 1989-96 yılları arasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde ve 1998-99 arasında New York Üniversitesi'nde ders verdi. Eylül 1999 - Haziran 2001 tarihlerinde Sabancı Üniversitesi'nde Hukuk ve İktisat Politikaları başlıklı bir lisansüstü program kurmak için bulundu. Boğaziçi Üniversitesi'nde İktisat Tarihi ve İktisat Teorisi profesörü olup Budapeşte'de bulunan Central European University'de ve California Üniversitesi, Berkeley'de yılda üçer ay misafir profesör olarak bulunmaktadır.

1989-1995 yılları arasında Social Science Research Council'da Ortadoğu komisyonu üyesi olarak bulundu. Halen *The Journal of Historical Sociology*, *Social and Legal Studies* ve *Toplum ve Bilim* dergilerinin yayın kurulundadır.

1995 yaz döneminde Oxford Üniversitesi, St. Antony's College'da ve 1997-98 yılları arasında Wissenschaftskolleg zu Berlin'de, 2006 yılı kış döneminde Collegium Budapest'te "fellow" olarak bulundu.

Yakın dönemdeki akademik ilgileri devlet ve hukuksal dönüşüm, mülkiyet haklarının dönüşümü (özellikle 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa'da ve sosyalizm sonrası toplumlarda) kurumsal iktisat; kamu yönetimi; hukuk ve ekonomi politik; modernitenin karşılaştırmalı tarihi gibi konuları içerir. Hukuk, iktisat ve toplum konularında Reimers Foundation tarafından yönetilmiş olan "Küreselleşme Sürecinde Hukuk ve Kültür" projesinde ve New York Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk ve Toplum Enstitüsü tarafından yönetilen "Küreselleşme Sürecinde Adaletsizliğin Yayılımı" başlıklı projelerde yer almıştır. Yine bu konularda Kasım 2004'te Korber Foundation'ın desteklediği Boğaziçi Üniversitesi ve Wissenschaftskolleg'in ortak bir projesi olan "Economic Reform, Rule of Law, Social Justice" başlıklı bir konferans düzenlemiştir ve bu konferansta sunulmuş olan tebliğlerden oluşan bir kitap derlemektedir.

Başlıca yayınları arasında *Annales, ESC.*, *The Journal of Early Modern History*, *REVIEW* (Binghamton, NY) ve *International Encyclopedia for Social and Behavioral Studies* (article *Civil Society, history and concept*) ve derlemelerde yayımlanmış makaleler; *The Ottoman Empire and the World Economy* (1987); *State and Peasant in the Ottoman Empire* (1994); *Neden Avrupa Tarihi?* (İletişim Yayınları, 1997); *Constituting Modernity: Private Property in the East and West* (Londra: I.B.Tauris, 2004); ve yayına hazırlanmakta olan *Making of Markets in the 19th Ottoman, French and Russian Empires and Late 20th Centuries Post-Communist East and Central Europe and Turkey* başlıklı kitapları bulunmaktadır. Peter Perdue (MIT) ile birlikte Aralık 2001'de çıkan *The Journal for Early Modern History*'nin özel sayı editörlüğünü yapmıştır. Sayının başlığı *Modernite'nin Ortak Tarihi: Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'dur.*

Sevgili kızım Feride'ye

İÇİNDEKİLER

TABLolar LISTESİ.....	10
HARİTALAR LISTESİ.....	12
KISALTMALAR.....	13
TEŞEKKÜR	17
ÖNSÖZ	19
BÖLÜM I	
OSMANLI TARİHİ NASIL YAZILDI, NASIL YAZILMALI	
TARTIŞMASINA DÖNÜŞ	31
I. 1. Tarih-ötesi kültürel kategoriler:	
Osmanlı ve İslâm tarihi	36
I. 2. "Doğu despotizmi"	38
I. 3. Şarkiyatçılık ve "Osmanlı despotizmi"	45
I. 4. Şarkiyatçılık ve modernleşme yaklaşımlarının reddi	49
I. 5. Dünya sistemi yaklaşımı ve Osmanlı tarihi.....	51
I. 6. Dünya sistemi yaklaşımının Osmanlı tarihi	
açısından eleştirisi.....	59
I. 7. Toplumsal dönüşüm modelleri ve köy toplulukları.....	67
I. 8. Bir Brenner eleştirisi	74
I. 9. Bir toplumsal dönüşüm modeli:	
Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasî iktidar	
ve tarım ekonomisi.....	78

I.10. Devletin oluşum ve dönüşüm süreçleri olarak modern dönüşüm.....	82
I.11. Osmanlı'da hukukî dönüşüm.....	84
I.12. Adil düzeni kurumlardan okumak: Bağımsız köylülüğün sürdürülmesi veya "ahlâkî bir iktisadî düzen".....	88
I.13. Meşruiyet ve sosyal-iktisadî düzen.....	89
I.14. Meşruiyet ve mülkiyet.....	93

BÖLÜM II

16. YÜZYILDA İKTİSADÎ EĞİLİMLER VE

TAHRİR DEFTERLERİ.....	101
II. 1. Genel nitelikleriyle tahrir defterleri.....	103
II. 2. Demografik tarih ve tahrirler.....	107
II. 3. Tahrir defterleri ve tarımsal üretim tahminleri.....	117
II. 4. Öşür oranları ve vergilendirme sistemi.....	126
II. 5. Tahrir defterlerinde ticarî ve sınaî vergiler.....	130
Ek II. 1. Tablolar.....	134
Ek II. 2. Nahiye ve kasabalarla ilgili tahrir defterleri listesi.....	138

BÖLÜM III

16. YÜZYILDA OSMANLI'DA

VERGİLENDİRME VE TİCARÎ İLİŞKİLER.....	141
III. 1. Vergilendirme veya artı ürüne el konulma süreçleri.....	141
III. 2. Gelir sahipleri ve artı ürünün pazarlanması.....	149
Ek III. 1. Tablolar.....	162
Ek III. 2. Gelirlerin nahiyelerdeki farklı kesimler arasında bölüşümü.....	191
Çorumlu.....	193
Karahisar-ı Demirli.....	198
Katar.....	201
Kafirni.....	203
Yıldız.....	206
Cincife.....	208
Venk.....	209
Felis.....	211
Karakuş.....	212
Niksar.....	214

BÖLÜM IV

16. YÜZYILDA OSMANLI'DA KÖYLÜ AİLE EKONOMİSİ	217
IV. 1. Nüfus artışı ve köylü aile ekonomisi.....	219
IV. 2. Ticarî gelişme ve köylü aile ekonomisi.....	236
IV. 3. Tarım dışı faaliyetler: Dokumacılık.....	246
IV. 4. Özet sonuçlar.....	251
Ek IV. 1. Tablolar.....	256
Ek IV. 2. Tarım ürünlerinin bölgelere göre dağılımı ve üretimde değişimler.....	274

BÖLÜM V

BİR BÖLGESEL EKONOMİ MODELİ:

KENT PAZARLARI VE KÖYLÜ AİLE EKONOMİSİ	283
V. 1. Şehirler ve tarımsal art alanları.....	284
V. 2. Şehir ve kasaba halkının tarım faaliyetleri.....	291
V. 3. Bölge şehirlerinin gelişimi ve taşra yöneticileri.....	294
V. 4. Şehirlerde sinai üretim ve sinai ürünleri ticareti.....	302
V. 5. 16. yüzyılda Osmanlı şehirlerindeki "ticarîleşme" eğilimine ilişkin bazı saptamalar.....	314
EK V. 1. Tablolar.....	323
EK V. 2. Şehirlerde ticaret ve imalat faaliyetlerine ilişkin göstergeler.....	325
SONUÇ	329

HARİTALAR.....	337
SÖZLÜKÇE.....	341
KAYNAKÇA.....	347
KİŞİ VE YER ADLARI DİZİNİ.....	369
KONU DİZİNİ.....	372

TEŞEKKÜR

Devlet ve Köylü'nn yeniden yazılan nsz ve ilk bölümü ile yeniden yayımlanan ikinci baskının yayına hazırlanmasında büyük zen gösteren ve emek veren Ayşe avdar'a çok teşekkür ederim. Ayrıca bu baskının yapılması için beni ikna eden ve desteklerini esirgemeyen İletişim Yayınları'ndan dostlarım Tanıl Bora, Sulhiye Gültekingil ve Tuėrul PaŐaoglu'na da teşekkür borçluyum.

Bu kitabın tercüme ve redaksiyon aŐamalarında farklı zamanlarda 30 yılı aŐkın hocalık hayatımda birlikte çalıŐtıėım çok değerli öğrencilerim emek verdiler, katkıda bulundular. Hepsine çok teşekkür ederim. Özellikle kitabın ilk baskısının çevirisini yapan ve yayına hazırlanmasında büyük emeği geçen merhum Sabri Tekay'ı minnet ve sevgiyle anıyorum.

BÖLÜM I

OSMANLI TARİHİ NASIL YAZILDI, NASIL YAZILMALI TARTIŞMASINA DÖNÜŞ

Dünyada Batı egemenliğinin kurulmaya başlandığı 18. yüzyıldan itibaren, dünya tarihi Batı Avrupa tarihi merkez alınarak yazıldı. Bu dünya tarihi yazını, Doğu ve Batı'nın tarihlerinin birbirlerinden çok farklı bir şekilde seyrettiğini ve Doğu'nun tarihinin onun iktisadî, toplumsal ve hatta kültürel olarak gelişmesini engellerken; Batı'nın tarihinin bu gelişmelerin önünü açtığını iddia eder. Bu anlayışa göre Doğu'nun gelişmesi ve dünya tarihinin bir parçası olabilmesi için Doğu'nun kendi tarihinin kurumlar ve kişiler üzerindeki izlerini bir an önce silip, mümkün mertebe Batı'nın gelişme çizgisini benimsemesi gerekir. Oysa son yıllarda Asya'yı merkez alan dünya tarihi araştırmaları Batı merkezli yaklaşımların, farklı bölgelerin tarihlerini ne kadar çarpıtmış olduğunu ortaya koyuyor.¹ 21. yüzyılda Doğu toplumlarının –özellikle de Çin'in– iktisadî düzlemde Batı dünyası ile rekabet edebilir bir konuma gelmesine rağmen, Batı merkezli tarih anlayışının gerek sosyal bilimlerde gerek siyasî düzlemde Doğu toplumlarına ilişkin değerlendirmelere damgasını vurmaya devam ettiği görülüyor.

1 A. G. Frank, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*, University of California Press, California, 1998; K. Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy: China, Europe and the Making of the Modern World Economy*, Princeton University Press, 2001.

Osmanlı İmparatorluğu ve özellikle de uzun yıllar imparatorluğun bir parçası olan Ortadoğu ve Balkan toplumları söz konusu olduklarında, Osmanlı mirası bu bölgelerin “eksiklerinin” ve geri kalmışlığının ana nedeni olarak gösterilmekte. Ne yazık ki, bu yaklaşım günümüzde jeopolitik ve iktisadî açıdan çok önemli olan Ortadoğu ve Balkan toplumlarının tarihlerini çarpıtmakta ve de onların içinde buldukları durumun doğru değerlendirilmesini engellemektedir.

Bu kitap, dünya tarihine farklı bir şekilde yaklaşmakta ve Osmanlı tarihinin, Batı Avrupa ve diğer bölgelerin (Çin ve Moğol) tarihleri ile iç içe geçmiş, paylaşılan bir tarihin parçası olduğunu vurgulamaktadır. Çin’den Atlantik’e kadar uzanan Avrasya topraklarında yer alan farklı bölgeler, birbirleri ile 14. yüzyıldan itibaren giderek yoğunlaşan ticarî, kültürel, askerî ve diplomatik ilişkiler içinde olmuşlar ve birbirlerinden yoğun bir şekilde etkilenmişlerdir. Bu nedenle de farklı bölgelerde görülen devlet yapıları, idarî kurumlar, iktisadî ve toplumsal düzenlemeler birbirleriyle benzerlikler gösterirler. Farklı bölgelerin tarihlerine birbirleriyle olan benzerliklerinden yola çıkılarak yaklaşılması ise hiçbir bölgenin tarihinin ve onun kendine özgü kurumlarının dışlanmaması anlamına gelir. Böylece bir yaklaşımın her bölgenin içinde bulunduğu durumun daha iyi anlaşılmasında, sorunların çözülmesinde, onun tarih ve kurumlarını reddeden ve onu Batı’nın tarih ve kurumlarına tâbi kılmayı amaçlayan bir yaklaşımdan çok daha etkin olacağına inanıyorum.

Osmanlı İmparatorluğu, 14. yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı’na kadar olan dört yüzyıllık dönemde Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Balkanlar’da geniş topraklara yayılmış bulunmaktaydı. Avrasya’nın merkezinde yer alan imparatorluk, hem Batı hem de Doğu Avrasya’da yoğun ticarî, siyasî ve askerî bağlantıları olan, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen seyyahlar, din ve bilim adamları ve tüccarların buluştukları, onların getirdikleri çeşitli fikir ve yeniliklere açık bir alan oluşturmuştu. İmparatorluk 19. ve 20. yüzyıllarda devletlerarası rekabet alanında öncü konumunu kaybetse de, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönem-

de parçalanana kadar Ortadoğu, Kuzey Afrika, Kafkaslar ve giderek azalan bir şekilde de olsa Balkanlar'da kurumsal varlığını sürdürdü. Ne var ki, Batı Avrupa ülkelerinin Asya'da (özellikle Hindistan ve Endonezya'da) egemen olmalarıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı merkezli tarih yazınında "Doğululaştırıldığı" ve dünya tarihinin merkezinden dışlandığı görülmektedir.²

Asya'da, Avrupa egemenliğinin kurulduğu dönemde, Avrupa'nın kendine biçtiği ayrıcalığın tanımlanmasında, Doğu'nun kendine özgü siyasî ve kültürel yapılarının, onun toplumsal ve iktisadî gelişmesini engellediği anlayışı çok önemli olmuştur. Yani Batı kendi egemen "ben"liğini tanımlamak için Doğu'yu bir karşıt, bir "öteki" olarak resmetmiştir. Tarihsel olarak 19. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar uzanan, ancak son yıllarda biraz da olsa aşılmaya başlanan Batı'nın dünyadaki egemenliği, dünya tarihinin Doğu-Batı ikilemi doğrultusunda kurgulanmasını öngörmekteydi. Bu kurguya göre Doğu'nun ve Batı'nın tarihleri birbirlerine zıt ve birbirleri ile uzlaşması mümkün olmayan tarihlerdi ve Batı, iktisadî gelişme ve dinamizme sahip, akılcı, demokratik, hukuka saygılı bir alanı temsil ederken; Doğu, iktisadî ve toplumsal açıdan durağan, keyfi ve baskıcı otorite ile özdeşleşmekteydi.³ Burada altı çizilmesi gereken husus, Doğu ve Batı'yı tanımlayan ideal ve soyut kalıpların söz konusu toplumların gerçekliklerine, onların tarihlerine tekabül edip etmemesinin ötesinde, Batı'nın dünyada egemen olduğu dönemde kendisini ve kendisi olmayana nasıl görmek istediğini yansıttıklarıdır.

Dünya tarihinin bu zıtlıklar açısından değerlendirilmesinin öncelikli sonuçlarından biri, Batı'nın iktisadî ve toplumsal gelişmenin, demokrasinin, hukukun üstünlüğü ilkelerinin taşıyıcı

2 Marshall Hodgson, *The Venture of Islam*, 3 cilt, University of Chicago Press, 1974.

3 Edward W. Said, *Oryantalizm* (İstanbul, 1982); Bryan Turner, *Marx and the End of Orientalism* (Londra, 1978); (der.) Talal Asad, *Anthropology and the Colonial Encounter* (Londra, 1973) ve *Review of Middle East Studies* (ROMES), sayı 1 (1975), sayı 2 (1976), sayı 3 (1978)'deki makaleler; Abdallah Laroui, "For a Methodology of Islamic Studies", *Diogenes* 83 (1973): 12-39.

cısı olarak algılanması ve Avrupa'nın Asya'da kurduğu egemenliğin meşrulaşmasıydı. Başka bir deyişle, Avrupa'nın Asya'da gerçekleştirdiği iktisadî sömürü, askerî ve siyasi baskılar, onun Asya'ya taşıdığı "medeniyet" in bir bedeli olarak meşru kılınmaya çalışılıyordu.

Yukarıda sözü edilen Avrupalı dünya görüşü ve onun vazettiği dünya tarihi anlayışı, 19. yüzyılda Doğu'nun sanat, tarih, dil ve din gibi alanlarda çalışmaları içeren Şarkiyatçılık söylemince yaygınlaştırılmıştır. Bu söylem Avrupa'da ve ABD'de de siyasi-akademik çevrelerde halen Doğu toplumlarının değerlendirilmesi yapılırken ön plana çıkmaktadır. Afganistan ve Irak işgalleri sırasında 19. yüzyıl Şarkiyatçıları bile kısılandıracak bir şekilde bu bölgelerde demokrasinin, hukukun üstünlüğünün ve akılcı bir düzenin kurulmasının ancak Batı'nın buralarda egemen olması ile mümkün olabileceği iddia edilmiştir.

Doğu-Batı karşıtlığına dayanan dünya tarihi anlayışı Karl Marx tarafından da benimsenmişti. Marx öncelikle, Doğu toplumlarının gelişmemelerini (yani kapitalizmin Doğu'da gelişmemesini) Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) kavramıyla açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, bir yandan İngiltere'nin Hindistan'a egemen olup Hint toplumunu sömürmesini esefle karşılarken, diğer yandan bu sömürü düzeninin ve onun toplum üzerindeki parçalayıcı etkisinin olumlu sonuçlarına işaret etmiştir. Marx'a göre, Hindistan'ın İngiliz sömürge idaresi tarafından tâbi tutulduğu eza, cefa, Hint toplumunun asırlardır içinde bulunduğu durağanlıktan kurtulup, kapitalist gelişme yolunda adım atmak için ödediği bir bedeldi.

Şarkiyatçılık söylemi ve yine bu söylemden pek de uzak olmayan Marx'ın ATÜT anlayışının, İkinci Dünya Savaşı sonrası toplum bilimlerinde yeşeren "kalkınmacı" (*developmentalist*) ve modernleşme yaklaşımlarında yeniden hayatiyet kazandıkları görülmektedir. Modernleşme yaklaşımı, bu dönemde Asya, Afrika'daki eski sömürge bölgelerinden ve Latin Amerika'dan oluşan Üçüncü Dünya'nın iktisadî ve toplumsal az gelişmişliğini; bu bölgelerde diktatörlük rejimlerinin yaygın olmalarını farklı bölgelerin kültürel özellikleri aracılığıyla açıklamaya

çalışmıştır. Bu özellikler arasında baskıcı dinî anlayışlar, despot veya diktatörlerin yönetimini öngören siyaset anlayışları yer alıyordu. Modernleşme yaklaşımına göre, az gelişmişlikten –ve de kültürel karabasanlardan– kurtulmanın tek yolu, Batı'nın gelişme modelini örnek alan ve ticarî orta sınıfların, piyasa ekonomilerinin, parlamenter rejimlerin gelişmelerini ve laiklik ilkesini öngören bir gelişme veya modernleşme modelinin benimsenmesiydi.

1970'li yıllarda Şarkiyatçılık ve modernleşme söylemlerinin “azgelişmişlik” olgusuna getirdikleri kültürel açıklamalar sorgulanmaya başladı.⁴ Immanuel Wallerstein'in öncülüğünü yaptığı “dünya sistemi” yaklaşımı, bu sorgulama sürecinin ön safalarında yer almıştır.⁵

Osmanlı İmparatorluğu ve imparatorluğun kapsadığı bölgeler Şarkiyatçılık ve modernleşme söylemlerinin belli başlı hedefleri arasındaydılar. Modernleşme yaklaşımına göre Osmanlı padişahlarının Anadolu ve Balkanlar'da uyguladıkları baskıcı ve otoriter idare biçimi, bu bölgelerin 20. yüzyıldaki azgelişmişliklerinin, hatta bazı bölgelerde baskıcı sosyalist rejimlerin ortaya çıkmasının ana nedenidir. Çünkü Osmanlı'nın otoriter siyasî kültürü bu bölgelerde ticaretin, ticarî sınıfların ve temsili demokrasilerin gelişmelerini engellemiştir. Yine modernleşme anlayışına göre İslâmî düşünce yapısı, Osmanlı'nın egemen olduğu bölgelerde akılcı, özgür ve eleştirel düşüncenin ortaya çıkmasına da izin vermemiştir.

4 Bu tartışmanın önemli odaklarından birisi, Talal Asad, Roger Owen ve Sami Zubaida'nın başını çektikleri “Hull Group”, daha sonraları “Middle East Group” olarak bilinen oluşumdur. Bu grup *Review of Middle East (Studies)* dergisini çıkarmış ve sonraları etkinliklerinin ilgi alanını Ortadoğu'nun ötesindeki kuramsal alanları da içine alıp genişleterek *Economy and Society* dergisinde sürdürmüştür.

5 I. Wallerstein, *The Capitalist World System: Essays by Immanuel Wallerstein* (Cambridge, 1980); *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century* (New York, 1974). Bu perspektifin Osmanlı İmparatorluğu'na uygulanması konusunda, bkz. “The Ottoman Empire and the Capitalist World Economy: Some Questions for Research”, *Review*, cilt 11, sayı 3 (Kış 1979), s. 839-98; Huri Islamoğlu ve Çağlar Keyder, “Agenda for Ottoman History”, *Review*, cilt 1, sayı 1 (Yaz 1977), s.31-55.